રણમેદાને

કીમત ૦—૧—૦

જે. ભ. ચોધરી

રણમેદાને

[કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં પાંડવો અને કૌરવોનાં સૈન્ય સામસામી બાજુએ ગોઠવાઇને ઊભાં છે. એ બે સૈન્યની વચ્ચે અર્જુનનો રથ ઊભો છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના રથના સારથિ છે.]

કૃષ્ણ—અર્જુન! ઊભો થા; જો, અહીંથી તું બન્ને સૈન્યને નીરખી શકે છે. આજે તારે યુદ્ધ કરવાનું છે, માટે જોઈ લે બરાબર, કે આજે યુદ્ધની રચના કેવી કરવી.

અર્જુન—મહારાજ! અહોહો! બન્ને બાજુએ કેટલા માણસો! આ બધા મરવા ભેગા થયા છે?

કૃષ્ણ—હા, રાજીખુશીથી મરવા ને મારવા ભેગા થયા છે.

અર્જુન—કૃષ્ણ ! આ સામે કૌરવોનું સૈન્ય ?

કૃષ્ણ—હા, અર્જુન !

અર્જુન—પિતામહ ભીષ્મ, દ્રોણગુરુ, કૃપાચાર્ય, કૌરવ ભાઇઓ—બધા તૈયાર થઇને ઊભા છે ?

કૃષ્ણ—હાસ્તો; આજે યુદ્ધ શરૂ થવાનું છે. આ સામે મોખરે દેખાય છે, તે ભીષ્મ છે.

અર્જુન—મારે આજે ભીષ્મ સામે મારો ચલાવવાનો છે ?

કૃષ્ણ—હા; આજે ભીષ્મ સામે; તો કાલે વળી દ્રોણ, કર્ણ, કે એવા કોઈ બીજા મહારથી સામે તારે જ લડવાનું છે.

અર્જુન—એ બધા મારા વડીલોને મારે જ મારવા પડશે ?

કૃષ્ણ—તું જ બધાને પૂરો પડી શકે તેવો છે. ગાંડીવનો ટંકાર થશે, કે કૌરવસેનામાં ખળભળાટ મચશે.

અર્જુન—કૃષ્ણ! મારા વડીલોને, મારા ભાઇઓને, મારા સંબંધીઓને મારે જ આ લડાઈમાં મારવા પડશે ?

કૃષ્ણ—હાસ્તો; તારા ઉપર તો બધો આધાર છે.

અર્જુન—એ બધું પાપ મારે કરવાનું છે, કૃષ્ણ ? એ બધું પાપ મારે હાથે ? અરરર ! કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ ! (અર્જુન ઊભો હતો તે એકદમ ધ્રૂજતો બેસી જાય છે. ગાંડીવ હાથમાંથી પડી જાય છે.)

કૃષ્ણ—હાં, હાં, અર્જુન ! એકાએક તને ધ્રૂજારી શેની આવી ? આખું શરીર રેબઝેબ કેમ ?

અર્જુન—કૃષ્ણ ! મારાથી ઊભા નહિ રહેવાય. મારા પગ ઢગલો ઢગલો થઈ જાય છે. મારી આંખે અંધારાં આવે છે.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! ગાંડીવધારી અર્જુન ! ઊઠ, ઊઠ; કોઈ જોશે તો તારું ગાંડીવ લાજશે.

અર્જુન—કૃષ્ણ ! મારી સામે મારાં સગાંવહાલાંઓને ઊભેલાં જોતાં હું લાજું છું. મારાથી એમની સામે જોઈ શકાતું નથી.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! અર્જુન ! ગાંડીવ હાથમાં લે. લે, આ ગાંડીવ.

અર્જુન—કૃષ્ણ ! આ હાથે હવે ગાંડીવ નહિ પકડી શકાય. મારે એ ઘોર હત્યા કરવી નથી. મારે એ પાપ વહોરવું નથી.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! આ ગાંડપણ ક્યાંથી આવ્યું ? ગાંડીવ હાથમાં લે છે કે નહિ ?

અર્જુન—મારીને કટકા કરી નાખો, તોય ભલે; પણ મારે લડવું નથી.

કૃષ્ણ—શું ? આજ લગીની આ બધી તૈયારી તારે ધૂળ મેળવવી છે ?

અર્જુન—કૃષ્ણ ! માફ કરો; મારાથી નહિ લડી શકાય. મારાથી મારા કૌરવ ભાઇઓનાં ગળાં નહિ કાપી શકાય.

કૃષ્ણ—તારા કૌરવ ભાઇઓ તારા ને તારા ભાઈઓનાં ગળાં કાપે, એ તારાથી જોઈ શકાશે ?

અર્જુન—ભલે મારા ભાઈઓ મારું ગળું કાપી નાખે. હું મરવા રાજી છું; પણ મારા ભાઇઓને ને વડીલોને મારવા બિલકુલ રાજી નથી.

કૃષ્ણ—ત્યારે શું તું રણભૂમિ છોડીને ચાલ્યો જવા માગે છે?

અર્જુન—હા, કૃષ્ણ! આ ઘોર હત્યા કરવા કરતાં સાધુ થઈને ચાલ્યા જવું હું તો પસંદ કરું છું.

કૃષ્ણ—અર્જુન! તું બીધો છે. કૌરવોની મોટી સેના જોઈને તું ડરી ગયો છે. ગાંડીવને ધારણ કરનારો આવો બીકણ હશે, એ મેં કદી નહોતું ધાર્યું.

અર્જુન—કૃષ્ણ! ભલે તમે મને બીકણ ગણો, બાયલો ગણો; પણ મારાથી આ ગાંડીવનો ટંકાર હવે નહિ થાય. મને તો આ યુદ્ધ કરવા કરતાં હિમાલયમાં જઈને હાડ ગાળી નાખવાં બહુ ગમે.

કૃષ્ણ—અરે, મારા વૈરાગી! આ વૈરાગ તને આજ ક્યાંથી આવ્યો? અર્જુન! તું તારું ને મારું બન્નેનું નાક કપાવવા ઊભો થયો છે કે શું?

અર્જુન—મહારાજ! એવું કાં બોલો? શું વૈરાગ સંસારથી ચડતો નથી?

કૃષ્ણ—ચડતો છે; પણ તારે માટે તો આજે યુદ્ધજ સર્વથી ચડતું છે.

અર્જુન—મહારાજ! તમે કહેનારા કહી રહ્યા; હું યુદ્ધ કરવાનો નથી. અરે! સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળનું રાજ્ય મળે, તોય હું યુદ્ધ કરવાનો નથી, તે નથીજ.

કૃષ્ણ—ખરેખર અર્જુન! તું આજે બદલાઈ ગયો છે. સાચું કહું છું, કે તું કૌરવસેનાથી ડઘાઈ ગયો છે. આજે તારી શુધબુધ ઠેકાણે નથી; નહિતર ગાંડીવનો ધારણ કરનાર અર્જુન આજેજ આવો કાયર થઈ જાય?

અર્જુન—મહારાજ! આજે મને સાચું ભાન થયું છે, કે આ હત્યા કરવી એ મહાપાપ છે.

કૃષ્ણ—અર્જુન! એ તારું ભાન સાચું નથી, પણ ખોટું છે. તારા જેવા શૂરવીર ક્ષત્રિયને તો આજે યુદ્ધ કરવાનું એકજ સાચું ભાન હોવું જોઈએ.

અર્જુન—મહારાજ! સગાંવહાલાંઓને મારીને તો હું નરકમાંજ પડું.

કૃષ્ણ—ખોટી વાત છે. અર્જુન! આજે જો તું રણભૂમિમાંથી પાછો પગ ધરે, તોજ તું નરકમાં

પડે. ક્ષત્રિયોને યુદ્ધમાં લડવાથી બેવડો લાભ છેઃ જીવે છે, તો વિજય ને કીર્તિ મળે છે; ને મરે છે, તો સ્વર્ગ મળે છે, સમજ્યો?

અર્જુન—એ સમજણ આજે મને ખોટી લાગે છે. ભાઇઓને મારીને સ્વર્ગ મળે, એ હું નથી માનતો.

કૃષ્ણ—કયા ભાઇઓને? કૌરવોને ને?

અર્જુન—હા.

કૃષ્ણ—કૌરવો જો ભાઈ તરીકે વર્ત્યા હોત, તો તો અર્જુન! આ યુદ્ધ મંડાતજ નહિ; પણ એ ભાઇઓએ તો તમારું સત્યાનાશ વાળવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી.

અર્જુન—એ હું જાણું છું, કૃષ્ણ!

કૃષ્ણ—તો પછી એ તારા ભાઇઓ નથી, પણ દુશ્મનો છે, કટ્ટા દુશ્મનો છે.

અર્જુન—પણ દુશ્મનોને મારવાથી મને શો લાભ?

કૃષ્ણ—સત્યને સહાય કર્યાનો તને લાભ છે. અર્જુન! તું જાણે છે, કે આ યુદ્ધ આપણે ઊભું કર્યું નથી.

અર્જુન—હા, એ હું જાણું છું.

કૃષ્ણ—તો પછી આપણને મારવા ઊભા થયેલા દુશ્મનોને મારવામાં શો વાંધો ?

અર્જુન—શો વાંધો એ હું નથી સમજાવી શકતો; પણ મને આ વાત કોઈ રીતે ગળે નથી ઊતરતી.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! તું આવો મૂઢ કેમ બની ગયો ? એકાએક આ ભૂત તને ક્યાંથી ભરાયું ?

અર્જુન—મહારાજ ! હું મૂઢ છું. મને એક રસ્તો ગમે છે, તમને બીજો ગમે છે. બેમાંથી કયો રસ્તો સારો, એ તમે મને સમજાવો. હું આપને વચન આપું છું, કે જો તમે મારી ભૂલ ભાંગશો, તો જરૂર હું તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ. મહારાજ ! એમજ માનો, કે આજે હું તમારો મિત્ર નથી, પણ શિષ્ય છું.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! આજે તું મને છેકજ બદલાઈ ગયેલો લાગે છે. ક્યાં ગાંડીવધારી અર્જુન મહારથી ને ક્યાં આજનો મૂઢ અર્જુન !

અર્જુન—મહારાજ ! મારવાં હોય તેટલાં મેણાં મારો; પણ મને આજે ખરો રસ્તો બતાવો.

કૃષ્ણ—ખરો રસ્તો શો બતાવવો હતો? એ તો દેખીતુંજ છે, કે સૌએ સૌ સૌની ફરજ બજાવવીજ જોઇએ. અર્જુન! તું ક્ષત્રિય છે, અને ક્ષત્રિયની ફરજ તું ન સમજે?

અર્જુન—મહારાજ! આજે મને મારી ફરજ શી છે, એ સૂઝતું નથી.

કૃષ્ણ—અર્જુન! આ યુદ્ધ આપણે ઊભું કર્યું છે?

અર્જુન—ના.

કૃષ્ણ—આપણે તો સુલેહશાંતિ જાળવવાને આપણાથી બનતું બધું કરી ચૂક્યા; પણ એ દુષ્ટ દુર્યોધન ન માન્યો, તે નજ માન્યો. છેવટે આપણે આ બાકી રહેલો એકજ રસ્તો લીધો, એમાં શું ખોટું કર્યું?

અર્જુન—મહારાજ! આ યુદ્ધનો રસ્તો ન લઇએ, અને સંસાર છોડીને ચાલ્યા જઇએ, તો શું ખોટું? રાજપાટ વિના શું પેટ નહિ ભરાય? સગાંવહાલાંઓને મારીને રાજપાટ ભોગવવામાં હું હવે જરાય સુખ જોતો નથી.

કૃષ્ણ—અર્જુન ! તું ભૂલે છે; રાજપાટ ભોગવવા માટે આપણે આ યુદ્ધ નથી કરતા.

અર્જુન—ત્યારે ?

કૃષ્ણ—આપણે તો ધર્મનો જય થાય, અને અધર્મનો નાશ થાય એટલા માટે જ આ યુદ્ધ માંડયું છે, સમજ્યો ? આપણે સંસાર છોડીને ચાલ્યા જઇએ, તો આ કૌરવો દુનિયા ઉપર કાળો કેર વર્તાવે એવા પાખંડી ને અધર્મી છે; માટે સમજ, અર્જુન ! સમજ, કે આપણે આ યુદ્ધ દુનિયાનો ભાર હલકો કરવાને જ લડી રહ્યા છીએ. અર્જુન ! આવું ધર્મયુદ્ધ તો મહાભાગ્ય હોય તોજ ક્ષત્રિયોને સાંપડે છે. આવા યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયો કદી પાછી પાની કરે નહિ, સમજ્યો ?

અર્જુન—મહારાજ ! એ હું સમજું છું, કે ક્ષત્રિયો યુદ્ધમાં પાછી પાની કરે નહિ; પણ એથી શું કોઈ ક્ષત્રિય ઈશ્વરની ભક્તિ કરવા કે ઈશ્વરનું જ્ઞાન મેળવવા યુદ્ધ છોડીને વૈરાગ ન લઈ શકે ?

૧૪૯૭૧

કૃષ્ણ—લઈ શકે, અર્જુન ! ક્ષત્રિય વૈરાગ લઈ શકે છે; પણ તારા જેવા ક્ષત્રિય યુદ્ધની બધી તૈયારી કરીને પછી એમ કહે, કે હું તો વિરાગી બનવા માગું છું, તો એને તો હું કાયરજ કહું. અર્જુન ! તું આજની ઘડી સુધી ક્ષત્રિય જ હતો; અને એટલા માટે તારે તો ક્ષત્રિયની ફરજ બજાવવામાં જ સાચો ધર્મ માનવો જોઈએ. જે લોકો પોતાની સાચી ફરજ બાજુએ મૂકી, બીજાની ફરજ બજાવવા દોડે છે, તેઓના જેવા મૂર્ખ જગતમાં બીજા કોઈ નથી. અર્જુન ! તું પણ આજે એવીજ મૂર્ખાઈ કરી રહ્યો છે.

અર્જુન—મહારાજ ! મને તો આજે યુદ્ધને યાદ કરતાં પણ કમકમાં આવે છે. એમ થાય છે, કે હું તે ક્યાંઈક નાસી જાઉં ? શા માટે આ બધો હત્યાકાંડ મારે કરવો ?

કૃષ્ણ—(હસીને) ઓહો ! અર્જુન ! શી તારી મૂર્ખાઈ ! તું એમજ માની બેઠો છે, કે આ બધાને મારનાર તુંજ છે, કેમ ? ના, ના; એમ

ન સમજ; એમને મારનાર તું કોણ? શું તેં એમને આ દુનિયામાં અવતાર આપ્યો છે?

અર્જુન—ના, મહારાજ! હું ક્યાં એમ કહું છું?

કૃષ્ણ—ત્યારે શું એમને મારનાર તું છે?

અર્જુન—મારા બાણથી મરે, એટલે મારનાર હુંજ કહેવાઉં ને?

કૃષ્ણ—ના, ના; તું મારનાર નથી. મારનાર ને જીવાડનાર તો એક પરમાત્મા જ છે, સમજ્યો? તું તો ફક્ત કારણ છે, નિમિત્ત છે.

અર્જુન—નિમિત્ત બનીને પણ મારાં સગાંવહાલાં-ઓને મારું એ કેટલું પાપ? અહો! આ એક લડાઈમાં કેટલા જીવની હત્યા થવાની!

કૃષ્ણ—અરે, ગાંડા! જીવ તો અમર છે. એ તો મરતોય નથી, ને મારતોય નથી. આ દેહ છે ને, તેજ મરે છે, અરે! બદલાય છે. આત્મા તો અમર છે; એ અમર આત્મા દેહને બદ-લાવ્યાજ કરે છે—આપણે જેમ ફાટેલાં લૂગડાં કાઢી નાખીને નવાં પહેરીએ છીએ તેમ.

અર્જુન—મહારાજ ! ત્યારે મારે આ લડાઈમાં સગાંવહાલાંઓને મારવામાં નિમિત્ત થવું, એમ જ તમે કહો છો ને ?

કૃષ્ણ—હા.

અર્જુન—તો એમની હત્યાનું પાપ મને નહિ લાગે ?

કૃષ્ણ—ના. હું મારું છું, એમ ન માનીશ; પણ મારનાર ને જીવાડનાર તો એક પરમાત્માજ છે, એમ માનીને જો તું આ યુદ્ધમાં તારો સાચો ક્ષત્રિયધર્મ બજાવીશ, તો તને પાપ જરાય નહિ લાગે. અર્જુન ! એ તો એવો નિયમજ છે, કે આપણે જે કાંઈ ફરજ સમજીને કરીએ, અને એના પરિણામની—સારા કે ખોટાની—આશાજ ન રાખીએ, તો એ કર્મનું બંધન કે પાપ આપણને કદી ચોંટતું નથી.

અર્જુન—ત્યારે માણસે પોતાનાં કર્મ તો મૂકવાંજ ન જોઇએ, એમ ને ?

કૃષ્ણ—હા; કોઈ માણસે પોતાનાં કર્મ છોડવાનાં છેજ નહિ. જેને જે કર્મ ઈશ્વરથી સોંપાયાં છે,

તેણે તે કર્મ કરવાંજ જોઇએ. ક્ષત્રિયે ક્ષત્રિયનાં, બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણનાં, વૈશ્યે વૈશ્યનાં, ને શૂદ્રે શૂદ્રનાં કર્મ કરવાં જોઇએ. એ કર્મ કરવામાંજ મોક્ષ છે.

અર્જુન—ત્યારે મહારાજ! સાધુજનો ને સંન્યાસીઓ કેમ પોતાનાં કર્મ છોડીને સંસારનો ત્યાગ કરે છે?

કૃષ્ણ—કોઈ વિરલા મહાજ્ઞાની કે ભકતો સંસાર ને સંસારનાં કર્મ છોડે છે, ને મોક્ષ મેળવે છે, એ ખરી વાત; પણ એમનાથીય ખાવાપીવાનાં, પહેરવાઓઢવાનાં, કે હરવાફરવાનાં કર્મ તો છોડાતાંજ નથી. તો પછી કર્મ છોડવા કરતાં જનકરાજાની માફક કર્મ કરવા છતાં મોક્ષ કેમ ન મેળવવો? કર્મ છોડીને મોક્ષ મેળવવા કરતાં કર્મ કરીને મોક્ષ મેળવવો સહેલો છે ને બીજાને પણ લાભદાયી છે.

અર્જુન—બીજાને લાભદાયી કેવી રીતે?

કૃષ્ણ—જ્ઞાની કે ભક્ત કર્મ કરતા રહે, તો બીજા સામાન્ય માણસો પણ એમનાં કર્મો જોઇને પોતાનું ભલું કરી શકે.

અર્જુન—આપનું કહેવું બરાબર છે; કૃષ્ણ! હું સમજી ગયો. પણ હજી મને એમ લાગે છે, કે જો જ્ઞાની કે ભક્ત પોતાનાં કર્મ છોડી શકે છે, તો મને તમે આ યુદ્ધનું કર્મ છોડતાં કાં અટકાવો?

કૃષ્ણ—(હસીને) તારી હજી લાયકાત નથી. આજે તને સ્મશાન–વૈરાગ્ય આવી ગયો. મારાં સગાં-વહાલાંને હું મારવાનો, એ હુંપણાને લઇને તને પાપ દેખાયું, તને દયા આવી, અને છેવટે એ ખોટી દયામાંથી તારી કાયરતા જન્મી.

અર્જુન—ના, મહારાજ! હું કાયર નથી.

કૃષ્ણ—ત્યારે થા બેઠો, ને કર યુદ્ધ. લે આ ગાંડીવ, ને કર ટંકાર. આવું ધર્મયુદ્ધ ફરી ફરીને નહિ આવે. આ તો અસત્ય સામે સત્યનું યુદ્ધ છે, અધર્મ સામે ધર્મનું યુદ્ધ છે, સમજ્યો?

અર્જુન—હા, મહારાજ! સમજ્યો.

કૃષ્ણ—અધર્મનો નાશ ને ધર્મનું રક્ષણ થવું જ જોઇએ. અર્જુન! આજે તો ધર્મનો જય કરવા

અને અધર્મનો નાશ કરવા તું યુદ્ધ કરે છે; માટે વીર બન, ને કર ગાંડીવનો ટંકાર.

અર્જુન—મહારાજ ! મને આ નિર્બળતા આજે જ ક્યાંથી આવી હશે ?

કૃષ્ણ—હોય, અર્જુન ! કયું સારુ ને કયું ખોટું, કયું કરવું ને કયું ન કરવું, એનો ભ્રમ તો ભલભલાને થઈ જાય છે; પણ અર્જુન ! હવે તો તારો એ ભ્રમ ભાંગ્યો કે નહિ ?

અર્જુન—ભાંગ્યો, ભગવાન ! ભાંગ્યો. તમારી કૃપાથી મારી શંકા ટળી છે; ને જુઓ, હું યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયો છું.

(અર્જુન ગાંડીવનો ટંકાર કરે છે.)

કૃષ્ણ—શાબાશ, અર્જુન ! શાબાશ, ગાંડીવધારી ! તારો જય છે.

(સમાપ્ત)

ચૌધરી અને પંચોળી કૃત

બાલોપયોગી પુસ્તકો

: : બાલનાટકો : :

સુદામો (૨ જી આવૃત્તિ)	૦—૬—૦
રાજસૂયયજ્ઞ (અંક ૧ લો)	૦—૪—૦
સીતાહરણ	૦—૫—૦
ડાહ્યું કોણ ?	૦—૩—૦
દગો	૦—૧—૦
માતાને બોલે	૦—૧—૩
દેશને ખાતર	૦—૧—૩
રણમેદાને	૦—૧—૦
ભાઈનું બલિદાન	૦—૧—૦

: : બાલવાર્તાઓ : :

બજરંગી હનુમાન	૦—૩—૦
કંસવધ	૦—૨—૦

સોલ એજન્ટ્સ:
મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ
બુકસેલર્સ; નાણાવટ—સુરત.

પ્રકાશક:
જેઠાલાલ જી. ચૌધરી
ગોપીપરું, સુરત.

મુદ્રક:
નારાયણરાવ એલ. નીકમ
શંકર પ્રી. પ્રેસ, ચૌટાબ્રીજ—સુરત.